

İÇİNDEKİLER

Sunuş	9
BÖLÜM I	
16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Türk Fıtuhatı Boyunca Arap Ülkeleri	11
BÖLÜM II	
Mısır'a Fransız Seferi (1798-1801)	37
BÖLÜM III	
Mehmet Ali Yönetimi Altında Mısır	47
BÖLÜM IV	
19. Yüzyıl Başlarında Filistin, Suriye ve Irak	60
BÖLÜM V	
18. Yüzyılın Sonunda-19. Yüzyılın Başında Vahhabiler ve Arap Ülkeleri	73
BÖLÜM VI	
Mısrılıların Arabistan'ı Fethi	81
BÖLÜM VII	
Doğu Sudan'ın Mehmet Ali tarafından Fethi. Mora Seferi	89
BÖLÜM VIII	
Mehmet Ali'nin Suriye ve Filistin için Mücadelesi Mısır'ın Mağlubiyeti	98
BÖLÜM IX	
Tanzimat Döneminde Lübnan, Suriye ve Filistin (1840-70)	114
BÖLÜM X	
Irak, 1831'den 1871'e Tanzimat	131
BÖLÜM XI	
1840'tan 1870'e Arabistan Ülkeleri	137
BÖLÜM XII	
19. Yüzyıl Ortalarında Mısır (1841-76)	143
BÖLÜM XIII	
Fransızların Cezayir'i İşgali ve Cezayir Halkının Abdülkadir Önderliğinde Bağımsızlık Savaşı	156

BÖLÜM XIV	
Tunus'un Finansal Esareti ve Bir Yarı-Sömürgeye Dönüştürülmesi	170
BÖLÜM XV	
Mısır'ın Finansal Esareti	176
BÖLÜM XVI	
Mısır'da Ulusal Bağımsızlık Hareketi (1879-81)	186
BÖLÜM XVII	
Arabi Paşa Ayaklanması	198
BÖLÜM XVIII	
Britanya Yönetimi Altında Mısır (1882-1914)	214
BÖLÜM XIX	
Sudan'da Mehdi Devleti	231
BÖLÜM XX	
1870-1914 Yılları Arasında Cezayir	244
BÖLÜM XXI	
Tunus'un Fransız Emperyalizmi Tarafından Zapt Edilmesi	256
BÖLÜM XXII	
Fransızların Fas'ı İşgali	267
BÖLÜM XXIII	
İtalyanların Libya'yı İşgali	282
BÖLÜM XXIV	
19. Yüzyıl Sonunda Suriye, Filistin ve Irak	290
BÖLÜM XXV	
Jön Türk Devrimi ve Arap Ülkeleri	305
BÖLÜM XXVI	
1870-1914 Yılları Arasında Arabistan	321
BÖLÜM XXVII	
I. Dünya Savaşı'nda (1914-18) Arap Ülkeleri	338

SUNUŞ

Sovyetler Birliği'nin, Modern Arap tarihinde önde gelen uzmanlarından biri olan tanınmış Arap uzmanı Vladimir Borisovich Lutskiy (1906-1962) tarafından kaleme alınan *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, yazarının ölümünden sonra basılmıştır.

Lutskiy'nin bu kitabı, Rus ya da Sovyet literatüründe modern dönemde, Arapların sistematik bir tarihinin yazılmasına yönelik ilk girişimdir. Lutskiy bağımsız bir tarih disiplini olarak Arap ülkelerinin modern tarihi alanındaki eğitimine 1930'larda başladı. Kendisini tamamen konusuna adanmış hevesli biri olarak, yeni yollar denemekten hiçbir zaman çekinmeyen yazar, haklı olarak Sovyet Arap tarihçileri Okulunun kurucusu olarak kabul edilir.

Devrim öncesinin klasik Rus oryantalistleri modern Arap tarihine büyük bir ilgi göstermemişlerdir. Gazeteciler, diplomatlar ve askerî yetkililer Arap tarihine sadece Şark Meselesi ya da Avrupalı güçlerin sömürgeci politikalarıyla bağlantılı olarak değinmişlerdir. Rus ekolündeki önemlerine rağmen K. M. Bazili'nin *Türk Hâkimiyeti Altında Suriye ve Filistin* (Rusça) ve A. Adamov'un *Geçmişinde ve Bugününde Arap Irak'ı ve Basra Vilayeti* (Rusça) gibi etkileyici çalışmaları bile Arap ülkelerinin tekil tarihleri üzerine yazılmış makaleler olmanın ötesine geçemiyordu.

Sovyetler döneminde, başta Mısır, Suriye, Sudan ve Arabistan olmak üzere Arap ülkelerinin tarihiyle alakalı birçok ilgi çekici makale ve monografi yayınlanmıştır. Bununla birlikte, bu çalışmaların hiçbiri 19. yüzyıl dönümünde Arap tarihinin tutarlı ve sistematik bir dökümünü sağlamak için yola çıkmamıştır. Yine bunların hiçbiri Arap dünyasının tarihinin ve gelişiminin, modern zamanlardaki konumunun ve rolünün kapsamlı bir fotoğrafını vermez.

Rus tarihsel geleneğinin olmayışının, konu üzerine görece sınırlı sayıda literatür bulunmasının ve Arap tarihinin başlıca problemlerinin hem Rus hem de yabancı kaynaklarda çok az çalışılmış olmasının, Lutskiy 'nin kitabında etkisini göstermesi kaçınılmazdı. Kitapta yer alan bazı bölüm ve kısımlar eksiktir. Örneğin, günümüzde dünya tarihinde bir boşluk olarak kalan, Fas'ın sosyal ve ekonomik tarihine ait herhangi bir kısım yoktur.

İleri araştırmalar ve somut detaylara ihtiyaç duyulduğunda Lutskiy sadece ana hatları ve nirengi noktalarını verir. Fakat bu, modern Arap tarihini sistematikleştiren ve genelleştiren ilk girişim olarak onun çalışmasının ehemmiyetini azaltmaz.

Lutskiy Marksist-Leninist bir bakış açısıyla yazar. Avrupalı glerin kolonyal politikalarını şiddetle eleştirir ve onların Doğu'daki varlıklarını bir şer olarak sayar.

Kitabı, Arap halklarına karşı derinden hissedilen sıcak bir şefkat duygusundan, kendilerini Türk paşalardan ve Avrupalı smrgecilerden kurtarmak için verdikleri mücadelelerin coşkusundan ve Arap halklarının geleceğine ve kendi yaşam biçimlerini seçme yeteneklerine duyduğu inançtan esinlenmiştir. Lutskiy 'nin kitabı çok zor ve itinalı bir çalışmanın sonucudur. şimdiki şekli, hazırlanması birkaç yılı alan bir dizi dersten (konferanstan) ibarettir. 1936'da, Moskova Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nde, Moskova niversitesi'nde ve diğer birçok yüksekokulda ders vermeye başladı. Derslerinin bazıları, Sömürge ve Bağımlı lkelerin Modern Tarihi, Moskova, 1940 (Ruşa) ders kitabında ayrı bölümler olarak gözükür. Sonrasında Lutskiy niversite derslerini dikkate değer şekilde arttırmıştır. Hlihazırdaki kitap, 1949 ve 1953 arasında Moskova niversitesi'nde Lutskiy 'den iletilen ders dizisinin var olan geniş baskısının bir versiyonudur. Maalesef, bu ders dizisinin kelimesi kelimesine bir kaydı tutulamamıştır.

Kitap bu yüzden, Lutskiy 'nin kendi arşivi ve ğrenci notlarının özetlerine dayanarak, gözden geirilmif ve genişletilmif, önceki yıllarda aktarılan derslerin kelimesi kelimesine sunumundan derlenmiştir. Fransa'nın Cezayir'i ele geçirmesini ele alan derslerin kelimesi kelimesine kaydı olmadığından On nc bölüm Lutskiy 'nin de katkıda bulunduğu "Sömürge ve Bağımlı lkelerin Modern Tarihi" adlı eserin On birinci bölümüne dayanmaktadır. Arap lkelerinin Modern Tarihi'nin hazırlanışında adı geçen kitabın, özellikle 10. ve 22.bölümleri başta olmak üzere, diğer bazı bölümlerinden de yararlanılmıştır.

Bölüm 19 (Doğu Sudan'daki Mehdi Devleti), Bölüm 20 (1870-1914 arasında Cezayir) ve Bölüm 27 (I. Dünya Savaşında Arap lkeleri 1914-1918) R. G. Landa; Bölüm 4 (19. yüzyılın başında Filistin, Suriye ve Irak), Bölüm 9 (Tanzimat döneminde Lübnan, Suriye ve Filistin) ve Bölüm 24 (19. yüzyılın sonlarında Suriye, Filistin ve Irak) ise I. M. Smilyanskaya tarafından yayıma hazırlanmıştır. M. S. Lazarev'in hazırladığı materyaller bölüm 25 ve 27 için kullanılmıştır.

N. İvanov

BÖLÜM I

16. YÜZYILDAN 18. YÜZYILA TÜRK FÜTUHAATI BOYUNCA ARAP ÜLKELERİ

16. yüzyılın başlarında, hemen hemen tüm Arap ülkeleri Türkler tarafından zapt edilmiş ve Osmanlı Devleti'ne dâhil edilmişti. 1514'te Sultan Selim (Yavuz) Türk ordusunun Kuzey Irak'ı ele geçirmesine öncülük etmişti. 1516'da Suriye ve Filistin'i Mısır Memluklerinden almış ve bir yıl sonra da Memluk ordusunu bozguna uğratarak bu devleti ortadan kaldırmış, Mısır ve Hicaz'ı ele geçirmişti.

Arap ülkelerinin Türkler tarafından fethi, I. Selim'in halefi, Sultan I. Süleyman (Kanuni) tarafından da devam ettirilmiştir. 1520'de Türk korsanı Barbaros Hayrettin kendisini Türk Sultanının vasalı ilan edip, Cezayir'i ele geçirmişti ve 1533 yılından itibaren Sultan ülkeyi yönetmesi için İstanbul'dan resmî yetkili göndermeye başlamıştı. Türkler ilk kez 1534'te Tunus'u ele geçirmek için bir girişimde bulunacaktı. İspanyollar tarafından geri püskürtülüp 1574'e kadar da ülkenin tamamının egemenliğini kazanamamışlardı. Türkler 1551'de Trablus'u ele geçirmişti. Türk yayılması Arap Yarımadası'na kadar genişlemişti. 1532'de, Yemen ve Kızıldeniz Somali sahillerini fethetmişlerdi. Musul, Güney Irak'taki ilerlemeler için bir başlangıç noktası olarak hizmet edecekti. Irak üzerinde egemenlik kurmak için Türkler ve İranlılar arasındaki çok eskilere dayanan mücadele, Türklerin 1638'deki zaferiyle sonuçlanmıştı. Irak'tan sonra, Türkler Basra Körfezi kıyılarındaki El Hasa'yı (Ahsa) da ele geçirmişti. Bu nedenle, yaklaşık bir asır zarfında Fas'ın batısı, iç Arabistan ve Arap Yarımadası'nda Umman hariç hemen hemen tüm Arap ülkeleri Osmanlı İmparatorluğu'na dâhil edilmiş ve buralar, üç-dört yüzyıl boyunca, yerini 19. ve 20. yüzyıllarda Avrupalı kapitalist güçlerin çok daha

şiddetli boyunduruğuna bırakacak olan Türk baskısından zarar göre-
cekti. Arap ülkelerini fethetmek için Osmanlı feodallerini kışkırtan şey
neydi? İlk olarak, feodal sistem sömürsünü halklara dayatma arzusu.
Ayrıca, Arap ülkelerinin dünya ticaret yolları üzerindeki konumundan
elde edilen avantajlar da mevcuttu. Osmanlı feodalleri Cezayir'i, Tunus'u
ve Trablus'u kontrol ederek, Avrupa ülkeleriyle geniş ölçekli bir ticareti
sürdürebilmiş; hatta Avrupalıları sıkıştırarak Akdeniz'de korsanlık ya-
pabilmişlerdi. (Korsanlığın deniz ticaretinin önemli bir parçası olduğu
bu dönem, ilk sermaye birikim dönemi idi.) Son olarak, Mısır, Suriye ve
Irak, Hindistan'a (Ümit Burnu'nun etrafını dolaşarak) doğrudan bir de-
niz yolunun keşfinden sonra bir şekilde azalmış olsa da, büyük kârlar
sağlamaya devam eden, Avrupa ile Doğu arasında çok önemli transit ti-
icaret merkezleriydi.

Osmanlı İmparatorluğu'na bağlılığın derecesi ülkeden ülkeye deği-
şiklik göstermekteydi. Cezayir, Tunus ve Trablus Osmanlı eyaleti ola-
rak addedilirdi, fakat 17. yüzyılın başlamasıyla birlikte, Babıalı'den ba-
ğımsızlıklarını esas itibarıyla kazanmışlardı. 17. yüzyılın ortalarında
Türkler, Yemen'de güçlerini yitirmişlerdi. Hatta Türk paşalarının yer-
leştirildiği Suriye, Filistin, Mısır ve Irak'ta Babıalı'nin egemenliği genel-
likle göstermeliydi. Gerek sultana karşı komplolar kuran paşalar, gerekse
Türk paşalarına başkaldıran yerel Arap feodal beyleri ve zaman zaman
görülen şiddetli ayaklanmalar Osmanlı İmparatorluğu'nu sarsmıştır.

Arap Ülkelerinin Toplumsal Düzeni. Osmanlı Feodalizmi

Türkler, Arap ülkelerinde destek kazanma kaygısıyla, fetihlerinden
önce var olan toplumsal düzeni, bir kural olarak, muhafaza etmişlerdir.
Yani toprak ve iktidar yerel feodallerin elinde kalmaya devam etmiştir.
Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap eyaletlerindeki toprak sahipliği siste-
mi oldukça karmaşıktır. Tüm topraklar üç temel gruba bölünürdü; en
üst sahibinin sultan olduğu devlet toprakları (miri arazi), dinî kurumlara
ait topraklar (vakıf arazi) ve şahsi topraklar (mülk arazi). Bunun yanı-
sıra, komünal toprak sahipliği de bazı ülkelerde varlığını sürdürmüştür.

Bireylere ait topraklar görece kıt ve sahipleri uygun gördüğünde
bu toprakları satabilirdi. Devlet, özel mülkiyetli topraklardan sadece
bir toprak vergisi alırdı; insanlar ya öşür (onda bir kadar) ya da bazen
hasadın yarısını teşkil eden haraç ödemek zorundaydı. Haraç hasadın
miktarına göre değişiklik gösterirdi ya da birim alana göre sabitlenirdi.

Gayrimüslimler ayrıca bir kelle vergisi (cizye) öderdi. Kural olarak, özel topraklar büyük feodal beylere aitti ve ortakçılık sistemi esasına göre köylüler tarafından işlenirdi.

Dinî kurumlar geniş arazilere sahipti. Dinî kurum mülkleri (vakıflar) bağışlarla oluşturulur ve vergiden muaf tutulurdu. Müslüman din adamları sınıfı feodal sistemin başlıca dayanak noktasıydı ve sistemi pekiştirmek için büyük feodal beyler Müslüman dinî kurumlara büyük mülkler sunmuştur; camiler, medreseler, büyük tekkeler. Küçük köylüler için, feodal beylerin gaspından korunmak amacıyla kendi küçük arazi parçalarını dinî kurumlara feda etmeleri alışılmamış bir durum değildi. (Çoğunlukla bu küçük sahipler toprağın kullanımını ailenin soyu tükeninceye kadar elinde tutardı. Dinî kurumlara yalnızca vergi ödemek zorundaydılar.) Dinî kurum arazilerindeki (vakıflar) köylülerin durumu feodal beyin altındakilerden daha iyi değildi.

Bazı Arap ülkelerinde, Türklerin fethi zamanlarında hâlâ komünal toprak sahipliği mevcuttu. Kuzey Afrika, Irak ve Arabistan'ın çoban göçerleri arasında otlaklar, bedevi kabilelerinin ortak malıydı. Fellah toplulukları, belirlenmiş tarım alanlarında, arazileri periyodik olarak büyük aileler ve bireysel hane halkları arasında yeniden dağıtıyordu. Bunun gibi ülkelerde, Türk fütuhatçılar köylülerin topraklarını zorla istimlak politikasını izlemişlerdi. Komünal topraklar devlet malı olarak ilan edilmiş ve kabile soylularının –emirler ve şeyhler– bireysel kontrolü altına geçmişti.

Türk fütuhatçılar, komünal toprak sahipliğini kaldırırken, genellikle fellah topluluklarının, feodal sömürü sistemine bir ek gibi muhafazasını sağlamışlardı. Tüm topluluk vergilerin vaktinde ödenmesi için toplu olarak sorumlu tutulurdu. Topluluk, ayrıca beyin toprağının işlenmesiyle de ilgilenirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nda en yaygın toprak kategorisi, has ve tımar diye iki gruba bölünmüş devlet arazileriydi. Has 100 bin akçeyi aşan geliri olan geniş bir mülktür; has ya kişisel olarak sultana bağlıdır ya da bir şehzadeye veya görevini sürdürdüğü müddetçe yüksek rütbe/mevki sahibi bir kimseye sunulmuştur. Tımarlar ise sipahilere (süvariler) yaşam boyu verilirdi. Sipahiler devletin vergilendirmesinden muaf tutulmuştu. Buna mukabil, düzenli olarak denetimlerde bulunmak ve süvarileriyle savaşlarda yer almak gibi birinci sınıf askerî hizmet sunmakla zorunlu tutulurlardı. Atlı süvari sayısı, tımandan elde edilen gelir miktarına bağlıydı. Genellikle, her üç bin akçeye bir süvari temin edilmeliydi. Tımarlar zenginliklerine göre iki gruba ayrılırdı. 20

bin akçe üzeri geliri olan askerî tımarlara Zeamet, sahiplerine ise Zaim denilmekteydi. 20 bin akçeye kadar geliri olan tımarlara ise doğrudan tımar ve sahiplerine de tımarcı ya da tımarlı denilmekteydi.

Kendi yaşam süresinde, bir sipahi askerî yükümlülüklerini özenli bir şekilde yerine getirirse, ölümünden sonra mülkü kendi oğluna geçerci. Aynı şekilde hazineye kefarete ödediklerinde yeni bir sözleşme edinirdi. Tımar sözleşmesi katı bir sınıf temelinde dayanmaktaydı ve soylularla sınırlandırılmıştı. Her yeni sipahinin iki Zaim ve on tımarlı tarafından desteklenmesi gerekmekteydi. Kent sakinlerine ise tımar verilmezdi.

Tımar arazisi olan zeamet ve has, vergi ödeyen nüfusun –reaya (sürü)– ezici çoğunluğunu teşkil eden köylüler tarafından işlenirdi ve köylüler esas itibariyle toprağa bağlıydılar. Öşür ya da haraç ödemek, kış ve yaz otlaklarının, değirmenlerin kullanımı için, tütün içmek vs. için vergi ödemek gibi çeşitli yükümlülükleri ifa etmek zorundaydılar. Hıristiyan reayanın durumu daha da beterdi. Hıristiyanlar ayrıca, cizye (kelle vergisi) ya da haraç ödemek zorundaydılar.

Askerî tımar sistemi Ön Asya’da ve Balkan Yarımadası’nda yaygındı. Irak ve Suriye’nin kuzey kısımları hariç Arap ülkelerinde çok gelişmemişti. Türkler, Halep ve kısmen Musul eyaletlerinde askerî-tımar toprak sahipliği sistemini uygulamışlardı. Diğer ülkelerde ise toprak, çoğunlukla sultanın vekillerine vergi ödeyen yerel feodal beylerin elinde kalmıştı.

Mısır’da, Memluk sultanları zamanında var olan feodal toprak sahipliği sistemi bütünüyle muhafaza edilmiştir. Tüm topraklar feodal beylerin yanı sıra mültezimlere (toprak sahibi-vergi çiftçisi), Türk paşalarına ve Müslüman din adamlarına aitti. Toprak, usulen devlet mülkü olarak nitelendirilirdi fakat mültezimler tarafından da iktisap edilebilirdi. Bir köyde birden çok toprak ağasının olduğu durumlarda mülkler farklı sahipler arasında bölünebiliyorken, birçok mültezim de, Nubyan şeyhleri örneğinin, düzinelerce köye sahip olabiliyordu. Mültezimler, Türk görevliler ve memurlar arasından olduğu gibi yerel Arap şeyhleri arasından da seçilebiliyordu. Mısır’ın Türk hükümdarları, aslen köle olan ve askerî hizmetler için yetiştirilmiş Memlukler arasından özel koruma oluşturma geleneğini Memluk sultanlarından miras olarak almışlardı. Türk beyleri Memlukleri önemli devlet işlerine atamışlardır ve onlara geniş araziler vermişlerdir. Bunun bir sonucu olarak, 18. yüzyılın sonlarına doğru Mısır bölgesinin üçte ikisi Memluklerin elinde toplanacaktı. Böylece bu sınıf Mısır feodal sınıfının hâkim katmanı haline gelmişti. Mültezimler askerî hizmetlerden muaf tutulsalar da vergiyle mükelleftiler. Mültezimler tara-

findan ödenen vergiler özel bir memur (defterdar) tarafından tutulan özel bir kayıt altına alınıyordu. Verginin vaktinde ödenmediği durumlarda, mülk müsadere edilir ve yeni bir sahibe verilirdi.

Toprak sahipliği genellikle miras olarak aktarılırdı. Memlukler döneminde, toprak babadan oğula geçmezdi; aksine efendiden en çok sevdiği kölesine geçerdi. Sahibin ölümünden sonra mirasçısının, hazineye büyük bir kefalet tutarı ödemesi gerekiyordu (üç yıllık kira artı toprağın bedelinin beşte biri).

Her iltizamda (mültezimin mülkü), toprak iki bölüme ayrılırdı: Bey toprağı ya da *usia*¹ ve tahsis edilmiş toprak ya da *atar* (iltizama tahsis edilmiş toprak –*çev.*). Beyin toprağı angarya sistemiyle ya da (çok nadir durumlarda) kiralanmış emekle işlenirdi. Tahsis edilmiş topraklar ise köylülere yaşam boyu verilirdi. Adı geçen ikinci sistemde Aşağı Mısır'da toprak beyine kira olarak para ödenirdi ve Yukarı Mısır'da ise aynı kira ödenirdi. Aynı kira 50 ardeblik bir buğday hasadınının 20-35 ardebinden müteşekkildir (1 ardeb=150 kg –*çev.*). Bir köylüye miras olarak bir toprak parçası kaldığında, mültezime büyük miktarda bir kefalet tutarı ödemek zorunda olurdu.

Mal-el-hurr (mültezimin zorla aldığı nakdî kira –*çev.*) olarak bilinen nakdî kira mültezim tarafından köylülerden toplanırdı ve üç eşitsiz parçaya bölünürdü. Bir parçası Babıali'ye vergi olarak ödenirdi. Bu parça, 18. yüzyılın sonunda yılda 80.000.000 medine kadardı ve Kahire pašasına teslim edilirdi. Diğer parça eyalet idare masrafları için kullanılırdı (idare, bölgesel yönetici-kâşiflerden sonra kaşifa olarak adlandırılırdı). Bu da yılda 50.000.000 medine kadardı. Bu iki miktar kanun tarafından sabitlenmişti ve koşulsuz ödemeye tabiydi. Mal-el-hurr'un kalan parçası mültezimin payına düşerdi. 1798'de, aynı paralar hariç, bu miktar nakit 180.000.000 medine kadardı. Fakat toprak beyleri bu miktardan yine de memnun değillerdi. Mal-el-hurr'un yanı sıra, geleneksel yeniçeri vergilerine –barrani– (ilk başlarda köylüler tarafından verilen gönüllü aynı hediyeler; sonrasında, zorunlu nakit ödemeler) de zorla el koymuşlardır. 1798'de, bu vergi 10.000.000 medine kadar bir miktar sağlamıştır. Tüm bunlara ilaveten, her köy yerel vergiler ve gümrükler ödemek zorundaydı.

Vergiler, kıdemli şeyhin yardımıyla, bir kaymakam (alt yönetici) başkanlığında köy idaresi tarafından toplanırdı. Her yıl hasadı takiben köye

1 *Usia*: Toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için tahsis edildiği halde sonradan toprak beyinin mülkü olan topraklar. –*çev.*